

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 027.022:351.751.5(477)

Ю. І. Горбань

**ЦЕНзуРА В ПУБЛІЧНИХ БІБЛІОТЕКАХ УКРАЇНИ 1917–1939 РР.:
ПОГЛЯД ІЗ ВІДСТАНИ СТОЛІТТЯ**

Рецензія на монографію кандидата історичних наук, доцента кафедри інформаційної, бібліотечної та архівної справи, заступника декана факультету культурології Київського національного університету культури і мистецтв Каракоз О. О.

Цензура в публічних бібліотеках України 1917–1939 рр. : монографія / О. О. Каракоз. – 2-ге вид., випр. і допов. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2017. – 200 с.

Українські науковці, політики, журналісти й просто помірковані люди чітко визначили особливості української цензури. Вони заявляли та переконливо аргументували, що цензура в Україні була одним із найсуттєвіших бар'єрів на шляху оптимізації процесу входження в світовий інформаційний простір на засадах партнерства й рівності.

Рецензована праця присвячена темі цензури періоду сторічної давності, а проте питання цензури, її меж та правомірності турбують науковців і пересічних громадян і нині не менше, ніж у давні часи.

Цікавими є факти політичної цензури в Україні у двадцятих-тридцятих роках минулого сторіччя. Радянський період наклав відбиток, оскільки величезна увага приділялася вихованню майбутніх будівників комунізму. Суттєву допомогу в цій справі повинні були надати органи цензури, які ретельно контролювали змістове наповнення видань. Матеріали щодо заборони творів, а також публікації списків небажаних і рекомендованих видань, затверджені Головреперткомом, знаходили відображення на сторінках «Бюлетеня НКО». У спеціальній «Інструкції по вилученню шкідливої літератури з читалень, книгарень та кіосків ринку» (1925) йшлося про визна-

чення тематики книг, які підлягали безумовній забороні. Так, серед них істотну частину становили педагогічні твори, а саме: «книги про виховання в душі основ старого устрою, релігійність, монархізм, націоналістичний патріотизм, мілітаризм, шанобу здатностей та багатства. Книжки, що змішують науку з релігійними вигадками, міркуваннями про божу премудрість». Певна «розпливчастість» цієї директиви і невизначеність викладених у ній вимог відкривали шлях до сваволі цензурних підрозділів, призводили до численних непорозумінь на рівні республіки і регіонів. Саме розгляд заборонної інформаційної політики радянської влади в 1920–1930-х роках дає можливість об'єктивніше зрозуміти логіку та мотивацію партійного керівництва. Варто зазначити, що дослідження цензурної політики більшовиків у всіх сферах – кіно цензури, цензури масових видовищ або літературних творів, – розкриває, насамперед, морально-психологічну та інтелектуальну атмосферу, яка склалась у суспільстві в цей період.

Відсутність у сучасній вітчизняній історіографії узагальнюючих робіт із історії цензури в Україні змусили автора приділити багато уваги витокам та процесу становлення бібліотечної цензури в колишній Російській імперії. Слід виокремити, що радянська цензурна політика на першому етапі формування радянської влади розкриває трагічну долю багатьох українських працівників публічних бібліотек, що стали жертвами сталінського терору.

Монографія має три розділи. У першому розділі «Історіографія та джерельна база дослідження» висвітлено діяльність головних дер-

жавних органів, які займалися формуванням бібліотечних фондів – Головополітосвіти, Держвидаву України, ДПУ, Агітпропу та місцевих органів влади. У другому розділі «Становлення бібліотечної цензури» викладаються результати виявлення витоків та особливостей становлення цензури у публічних бібліотеках України. Радянська влада з перших років свого існування почала формувати державний цензурний апарат, утворюючи спеціальні структури, що здійснювали цензурний нагляд за діяльністю публічних бібліотек, закриваючи приватні бібліотеки й просвітянські книгозбірні як осередки української духовності, утворюючи нові типи радянських бібліотек. Третій розділ «Зміст та особливості цензури в публічних бібліотеках України 20-30 рр. ХХ ст.» присвячений особливостям цензури в Україні 20-30-х рр. ХХ ст., методам та засобам бібліотечної цензури, формам прояву цензури та її наслідкам у вітчизняних публічних бібліотеках. Справжніх знавців своєї справи, бібліотекарів «старої школи», звільняли з роботи, оскільки вони вважали своїм призначенням здійснення культурно-просвітницької діяльності, а своїм обов'язком – надання допомоги читачам у задоволенні їхніх інформаційних потреб, а не примушувати їх читати літературу догматичного змісту.

В роботі автор акумулював архівні дані про книги, що підлягали знищенню та були заборонені до розповсюдження, й проаналізував масиви документів, що склали спецфонди. Продемонстрував, що вилученню підлягала різноманітна література від К. Каутського до М. Гоголя. Наведені у монографії матеріали розширюють знання про цензорський апарат та його діяльність в Україні в міжвоєнний період. У роботі розглядається специфіка та процедура контролю з боку органів державної влади над бібліотечними фондами та відображення кампанії «чисток» у бібліотеках. Створення «спецфондів» та «спецхранів» призвело до вилучення для кількох поколінь українців із наукового і культурного обігу значного пласту української і світової культури. Утворення інформаційного вакууму, або забезпечення користувачів виключно ідеологічно витриманими виданнями, засвідчило про ідеологічне та психологічне насилля й сприяло деформації суспільної свідомості.

Значимим внеском монографії є матеріали, які свідчать про невластиві функції публічних бібліотек. Автор, використовуючи відому працю Є. Добренка, обґрунтовано наводить

факти про перетворення бібліотек на систему шпигунства та нагляду за читачами. В праці розкриваються невідомі сторінки діяльності бібліотечних працівників – контроль за користувачами фондів, методи поширення політичної літератури, пропагандистська діяльність у стінах публічних бібліотек.

Велику увагу приділено впливу бібліотечної цензури на формування світогляду. Оскільки саме шкільна молодь була найбільш активним відвідувачем бібліотек, то відповідно саме дитячій літературі більшовики приділяли особливу увагу. Висвітлено систему різноманітних заходів, що випробувало радянське керівництво з метою маніпулювання свідомістю підростаючого покоління. Розкрито історію становлення та розвитку цензури в Російській імперії. Висвітлюючи проблему становлення цензорського апарату в Україні в 1920-х роках, автор процитував велику кількість документів.

Монографія становить собою завершене наукове дослідження актуальної та важливої наукової проблеми. Теоретичні положення та висновки автора переконливі та логічні й базуються на багатому фактичному матеріалі, переважно архівних документах.

Верхня хронологічна межа 1917 р. обумовлена саме тим, що з'явилися нові види та нові форми прояву цензури в публічних бібліотеках України, що дало можливість історикам С. Білоконю, С. Кульчицькому та іншим визначити її як цензуру доби тоталітаризму, що виникла саме з перших днів радянської влади в Україні.

Слід наголосити, що текст монографії вирізняється об'єктивністю, логічністю й забезпечує максимальну варіативність щодо різних аудиторій, зберігаючи при цьому необхідний компонент. Монографія написана доступною мовою. Подача матеріалу є легкою для сприймання й розуміння читачем.

Наукова робота сприяє передачі читачу необхідної інформації, зацікавленню його та спонуканню інтересу до подальшого вивчення проблематики.

Монографія має високий науково-методологічний рівень, визначається новизною в розкритті складних тем, містить цінний теоретичний і практичний матеріал й, безсумнівно, буде корисною й цікавою студентам, науково-педагогічним працівникам вищих навчальних закладів, а також усім, кому не байдужі питання вітчизняної історії.